

สภาวะทางจิตของสตรีมุสลิมหลังสิ้นสุดชีวิตคู่

อัลญานน์ สมุห์เสนีโต

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานในการผลิตสมาชิกให้กับสังคม รวมทั้งการสร้างให้สมาชิกเหล่านี้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพต่อการพัฒนาประเทศชาติ ยิ่งไปกว่านั้นครอบครัวยังเป็นสถาบันที่ช่วยเหลือเกื้อกูล ดูแล และช่วยกันสนับสนุน สมาชิกในครอบครัวซึ่งกันและกัน ดังนั้นสมาชิกครอบครัวควรรู้หน้าที่ของตนและปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของแต่ละคนเพื่อธำรงไว้ซึ่งครอบครัวที่มีความสุข แต่การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวอย่างมีความสุขนั้นไม่ได้เกิดขึ้นได้กับทุกครอบครัว เมื่อใดก็ตามที่คู่สมรสไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้จึงเกิดปัญหาการหย่าร้างตามมา (พรรณทิพย์ 2551: 25) ยิ่งไปกว่านั้นครอบครัวที่มีศาสนาเป็นตัวกำหนดในการดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัด อย่างเช่นศาสนาอิสลาม ที่ถือว่าการมีครอบครัวและการธำรงไว้ซึ่งครอบครัวนั้นมีความสำคัญมาก และยังสนับสนุนให้บรรดามุสลิมทั้งหลายมีการสมรส เพราะการสมรสถือเป็นการประกอบศาสนกิจประการหนึ่ง ดังนั้นการสมรสในศาสนาอิสลามมิใช่การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเพียงชั่วคราว แต่เป็นการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันไปจนชั่วชีวิต ซึ่งบทบัญญัติตามหลักศาสนาอิสลามประสงค์ให้ความผูกพันระหว่างสามีภรรยาเต็มไปด้วยความรัก ความเห็นอกเห็นใจ และให้ต่างฝ่ายต่างพยายามปรับตัวเข้าหากันเพื่อให้ชีวิตสมรสมีความราบรื่นตลอดไปและไม่ปรารถนาที่จะให้เกิดการหย่าร้าง แต่การใช้ชีวิตคู่กันไม่ได้ราบรื่นเสมอไป บางครอบครัวอาจอยู่ได้เพียงชั่วคราว บางคู่อพยุดูด้วยกันนาน ซึ่งคู่สมรสใดที่อยู่ด้วยกันนานนั้นก็ถือเป็นการโชคดียิ่งของคู่นั้น นอกจากนั้นศาสนาอิสลามยังให้คู่อที่มีความขัดแย้งกันนั้นพยายามปรับความเข้าใจกันให้ได้ เมื่อไม่สำเร็จจึงต้องอาศัยผู้ไกล่เกลี่ย เพราะหลักการในศาสนาอิสลามไม่ต้องการให้ชีวิตคู่แยกกันโดยการหย่า แต่ถ้าหากว่าทั้งคู่ไม่มีทางเลือกอื่นแล้วนอกจากการหย่า หลักการในศาสนาอิสลามก็อนุญาตให้ทั้งคู่หย่าขาดจากกันได้ เพราะถ้าฝืนอยู่ต่อไปเป็นการทรมานจิตใจของทั้งสองฝ่าย (Zaidan 1976:108 อ้างถึงใน อับดุลเราะมัน 2547:3)

ตามหลักบัญญัติของศาสนาอิสลามในอัลกุรอาน กล่าวไว้ว่า “ศาสนาอิสลามไม่ประสงค์ที่จะให้ชีวิตของคุณ์สมรสอยู่ในสภาพที่ขัดแย้งกัน ทะเลาะกันตลอดเวลา โดยปราศจากความรัก ความอบอุ่นและความเมตตาปรานีต่อกัน หรือใช้ชีวิตด้วยการแยกกันอยู่ โดยไม่มีการหย่า” ตามหลักศาสนาอิสลามได้กำหนดทางเลือกที่มีผลกระทบน้อยที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบที่รุนแรงกว่า กล่าวคือ มีการเปิดโอกาสให้ทั้งสองหย่ากันได้ เพราะการบังคับให้ทั้งสองอยู่ด้วยกันถือเป็นการทรมานจิตใจของทั้งสองฝ่ายเป็นอย่างมาก และนำไปสู่ปัญหาที่ซับซ้อนอย่างไม่สิ้นสุด สามิที่แสดงกิริยามารยาทหยาบคายต่อภรรยาแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ที่ดีถูกบั่นทอน และส่งผลให้เกิดความเลวร้ายแก่ครอบครัวตามมา โดยเฉพาะกรณีที่สามิไม่ได้ทำร้ายภรรยาผู้เดียว หากแต่ทำร้ายบุตรธิดาของตนอีกด้วย จนมีคำกล่าวว่า “การจดทะเบียนสมรสยังเป็นใบอนุญาตอย่างถูกต้องกฎหมายให้สามิทำร้ายภรรยาได้อีกด้วย” (อิสระ 2540: 2) จากบทบัญญัติดังกล่าว การตีความประเด็นการหย่าร้างในศาสนาอิสลามมีหลากหลายความหมายและคำอธิบาย แต่ก็มีความคล้ายคลึงกัน ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ได้แก่ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ซึ่งอ้างอิงจากอับดุลเราะมัน (2547: 45) กล่าวว่า โดยหลักการศาสนาอิสลามหากชีวิตคู่ล้มเหลวก็มีทางออกคือ การเปิดประตูการหย่าไว้เป็นอาวุธสำหรับผู้ชายในการใช้แก้ปัญหาชีวิตคู่ ในกรณีที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาและหมดหนทางในการไกล่เกลี่ยภายหลังจากการใช้กระบวนการที่หลักบัญญัติศาสนาอิสลามได้กำหนดไว้ทั้งหลายแล้ว และไม่ประสบผล แต่ก็ไม่ได้เปิดโอกาสสำหรับผู้หญิง เพื่อไว้เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาความไม่ลงรอยที่ไม่สามารถใช้ชีวิตร่วมกับสามิของตนเอง โดยวิธีเสนอค่าตอบแทนในการหย่าของสามิ หรือวิธีฟ้องศาลให้หย่า เมื่อภรรยาได้รับความเดือดร้อนที่มาจากกรกระทำของสามิตนเองอย่างโหดร้ายทารุณ หรือเมื่อผู้หญิงเหล่านี้ไม่ได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากสามิ หรือเมื่อสามิมีความบกพร่องทางสมรรถภาพทางเพศ ร่างกาย สติปัญญา และอื่น ๆ ที่บทบัญญัติศาสนาอิสลามอนุญาตสิทธิให้แก่ผู้หญิงตามกฎหมายโองการจากอัลกุรอาน มาตราที่ 95, 114 และ 115 ของกฎหมายอิสลามว่าด้วยกฎหมายครอบครัวและมรดก (จรัญ 2554: 45-46)

นอกจากนี้ในการหย่าร้างตามกฎหมายอิสลาม กล่าวว่า ผู้ชายมีสิทธิในการหย่า เพราะถือว่าผู้ชายเป็นผู้จัดหาค่าใช้จ่ายสำหรับสมาชิกคนในครอบครัวและเป็นผู้ที่ออกค่าใช้จ่ายในการแต่งงาน จึงเป็นสิทธิที่ผู้ชายจะบอกหย่าเมื่อไรก็ได้ตามที่ต้องการ ถ้าหาก

ผู้ชายพร้อมที่จะสูญเสียทรัพย์สินที่ได้จ่ายไปในการจัดการแต่งงาน ในอีกทางหนึ่งคือผู้ชายส่วนใหญ่เป็นผู้ที่จะระงับความโกรธไว้ได้ และสามารถควบคุมพฤติกรรมมากกว่าผู้หญิง เมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ถึงแม้ว่าผู้ชายจะเป็นฝ่ายบอกหย่าภรรยาได้ แต่หลังการหย่านั้นผู้ชายต้องให้การเลี้ยงดูภรรยาจนครบระยะเวลาที่กำหนด 3 เดือน เรียกว่า "อิดตะฮฺ" ซึ่งระยะเวลาที่สามีภรรยาสามารถที่จะกลับมาคืนดีกันได้ (จรัญ 2554: 46-53) ซึ่งในอดีตเมื่อก้าวถึงการหย่าร้างถือว่าเป็นเรื่องที่ถูกคนอับอายและกลัวคนรอบข้างจะนินทา และอาจจะไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม เนื่องจากสมัยก่อนผู้หญิงมีหน้าที่ภายในบ้านเท่านั้น ดังนั้นปัญหาการหย่าร้างจึงไม่ค่อยเกิดขึ้น แต่ปัจจุบันสังคมมีการเปลี่ยนแปลง ผู้หญิงมีความสามารถออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น ด้วยระดับการศึกษาที่สูงกว่าในอดีต รวมถึงมีโอกาสในอาชีพที่ดีโดยไม่ต้องพึ่งพิงสามี ดังนั้นจึงทำให้โอกาสของการหย่าร้างเพิ่มสูงขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของนางลักษณ์ (2530: 76-81) ได้ศึกษาการหย่าในสังคมไทยในช่วงปี พ.ศ. 2478-2523 พบว่า สังคมในสมัยก่อน โดยเฉพาะในสังคมแถบเอเชีย ผู้เป็นสามีภรรยาต้องอยู่ด้วยกันตลอดไป อย่างไรก็ตามในสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสังคม มุมมองการหย่าร้างได้เปลี่ยนแปลงไป ความสุขของสามีภรรยาเป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้นการหย่าร้างไม่ได้แสดงถึงความบกพร่องในการใช้ชีวิตคู่ แต่เป็นเพียงสถานภาพหนึ่งของสถานภาพสมรส (นางลักษณ์ 2530: 56-59)

สำหรับประเทศไทยจากข้อมูลการจดทะเบียนสมรสและหย่าร้างรายงานว่าการหย่าร้างมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นในขณะเดียวกันจำนวนการสมรสลดลงทุกขณะ ในปี พ.ศ. 2545 มีผู้จดทะเบียนหย่าเพียงร้อยละ 26.65 (77,735 คู่) จากจำนวนผู้ที่จดทะเบียนสมรส 301,737 คู่ในปีเดียวกัน แต่หลังจากปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมาทั้งจำนวนและสัดส่วนของผู้ที่จดทะเบียนหย่าเพิ่มสูงขึ้นมาโดยตลอดจนถึงร้อยละ 37.9 (108,482 คู่) ในขณะที่จำนวนผู้ที่จดทะเบียนสมรส 285,944 คู่ ในปี พ.ศ. 2553 ซึ่งสถิติการหย่าร้างในแต่ละภาคในปัจจุบันนั้นปรากฏว่าในทุกปีตั้งแต่ พ.ศ. 2545-2554 ภาคกลาง มีการหย่าร้างสูงกว่าภาคอื่นๆ รองลงมาได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ แม้ว่าภาคใต้มีสัดส่วนการหย่าร้างต่ำกว่าทุกๆ ภาคในประเทศไทยก็ตาม แต่ก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในอนาคตอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นว่าในแต่ละปีมีจำนวนการหย่าร้างของภาคใต้เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่นเดียวกันในปี 2546 จำนวนการหย่าร้างมีการเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2545 ที่มีจำนวนการหย่า 7,337 คู่ จากจำนวนที่หย่าในปี พ.ศ. 2545 คือ 7,081 คู่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในพื้นที่ชายแดนใต้ ในจังหวัดปัตตานี พบสถิติการหย่าร้างเพิ่มขึ้นกล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2545 มีการหย่าร้าง 157 ครั้ง เพิ่มขึ้นมาเป็น 241 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2551 และในปี พ.ศ. 2554 มีการหย่าร้างถึง 263 ครั้ง (กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย 2555) แม้ว่าจังหวัดปัตตานีมีจำนวนประชากรมากกว่าร้อยละ 80 นับถือศาสนาอิสลาม รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ดังกล่าวขึ้นอยู่กับความศรัทธา ความเชื่อถือ และค่านิยมของตามบทบัญญัติของศาสนาอิสลามในการดำเนินชีวิต จึงทำให้รูปแบบการใช้ชีวิตเต็มไปด้วยความเคร่งครัดในกฎ ระเบียบ และข้อกำหนดทางศาสนา แต่ทว่าจำนวนการหย่าร้างในแต่ละปีนั้นมีแนวโน้มสูงขึ้น ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาครอบครัว ทำให้การดำเนินชีวิตภายในครอบครัว ประสบความล้มเหลวและมีปัญหาครอบครัวเกิดขึ้น และอาจเกิดจากความไม่มั่นคงของสถาบันทางสังคมพื้นฐานดังกล่าวนี้อันนี้ พบว่า การหย่าร้างส่งผลต่อสภาพจิตใจของคู่หย่าร้างด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะผู้หญิงหม้ายมุสลิม อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดปัตตานีจบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 เพิ่มมากขึ้น ทั้งทางศาสนาและการศึกษาสายสามัญ สืบมาจากโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาควบคู่สามัญ จากร้อยละ 25 ในปี พ.ศ. 2545 เป็นร้อยละ 67 ในปี พ.ศ. 2550 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2551) และข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2551) เพิ่มเติมว่า นอกจากนี้ สตรีมุสลิมที่ศึกษาเฉพาะสายสามัญก็มีระดับการศึกษาสูงขึ้นเช่นเดียวกัน กล่าวคือสำเร็จการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในสัดส่วนมากกว่าร้อยละ 50 ในปี พ.ศ. 2549 เปรียบเทียบกับในปี พ.ศ. 2541 ร้อยละ 25 แต่ถ้าเปรียบเทียบกับผู้หญิงมุสลิมในภาคอื่น ๆ แล้วยังอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตคู่และกฎหมายครอบครัว ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดปัตตานีมีการศึกษาสูงขึ้นและมีการติดต่อกับสังคมภายนอกเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีอิสระในเรียกร้องสิทธิของตนเองและหน้าที่ จึงทำให้โอกาสของการหย่าร้างเพิ่มสูงขึ้น (อับดุลเราะมัน 2547: 85) ยิ่งไปกว่านั้นภายหลังจากการหย่าร้างแล้ว ผู้หญิงจำนวนมากไม่รู้ว่าตนเองมีสิทธิในเรื่องที่อยู่อาศัย ค่าอุปการะเลี้ยงดูหรือที่เรียกว่า “ค่ามูตะฮะฮ์” อย่างไรก็ตามนอกจากนี้ยังพบผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดปัตตานีจำนวนไม่น้อยที่ถูกทอดทิ้งและไม่ได้รับการเลี้ยงดูภายหลังจากการหย่าร้าง ทำให้บุตรที่กำลังอยู่วัยเรียนไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากผู้เป็นบิดา ดังนั้นการหย่าร้างที่มักเกิดจากความขัดแย้งในครอบครัวที่รุนแรงอาจส่งผลต่อสภาพจิตใจ

ของทั้งสามี ภรรยาและบุตรทำให้กลายเป็นบุคคลที่ด้อยค่าในสังคมด้วยความรู้สึกลดตนเอง สอดคล้องกับการนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ในการวัดความสุขของอิซีย และคณะ (2547) ซึ่งรวบรวมผลการสำรวจต่างๆ ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในประเด็นเกี่ยวกับความสุข พบว่า ปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้คนไทยมีความสุขน้อยลง ได้แก่ เพศหญิง สูงอายุ สถานภาพสมรสหม้าย หย่า แยก มีการศึกษาต่ำ รายได้น้อย การงานไม่มั่นคง มีหนี้สินนอกระบบ ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นหัวหน้าครอบครัว และอยู่ในจังหวัดที่มีรายได้ครัวเรือนเฉลี่ยในระดับสูง (อิซีย และคณะ 2547: 68-78)

จากข้อมูลดังกล่าว รายงานว่า เพศหญิงมีความเสี่ยงในการมีความสุขน้อยลง หากได้รับบทบาทดูแลครอบครัวเพียงลำพัง โดยเฉพาะผู้หญิงมุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงต้องมีชีวิตอยู่ท่ามกลางความคาดหวังของสังคมและครอบครัว มีหน้าที่ดูแลบุคคลในครอบครัว ดูแลสมาชิกที่ยังพึ่งพาตนเองไม่ได้ และดูแลสมาชิกที่เจ็บป่วย ไม่ว่าในฐานะที่เป็นผู้หญิง เป็นภรรยา เป็นแม่ เป็นลูกสาว เป็นพี่สาว หรือเป็นน้องสาว ภาระเหล่านี้ส่งผลต่ออารมณ์และจิตใจของผู้หญิงอย่างมาก ซึ่งกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข (2552) รายงานว่า โดยเฉลี่ยแล้วผู้หญิงในสังคมไทยในทุกช่วงวัยมีอัตราการเจ็บป่วยทางอารมณ์ เช่น เกิดความเครียด อารมณ์แปรปรวน หดหู่ เศร้า เสียใจ และวิตกกังวลในขั้นรุนแรงถึงขั้นรุนแรงมากกว่าผู้ชาย และมีแนวโน้มการเจ็บป่วยด้านจิตใจเพิ่มสูงขึ้นตามช่วงวัยของผู้หญิงอีกด้วย ดังข้อมูลการสำรวจสุขภาพจิตของคนไทยชี้ชัดเจนว่าผู้หญิงมีสุขภาพจิตด้อยลงเรื่อยๆ เมื่ออายุมากขึ้น หรือเมื่อเข้าสู่วัยกลางคนถึงวัยสูงอายุ นอกจากนี้พบว่าผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนมีความเสี่ยงต่อการมีปัญหาสุขภาพจิตมากกว่าผู้หญิงที่ไม่ได้เป็นหัวหน้าครัวเรือนในทุกกลุ่มอายุ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2551) นอกจากนี้ข้อมูลจากกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงเป็นผู้ป่วยทางจิตเวช รวมทั้งพยายามฆ่าตัวตายในอัตราที่สูงกว่าผู้ชาย ดังนั้นในการศึกษานี้จึงสนใจที่จะศึกษาการหย่าร้างในศาสนาอิสลามและสุขภาพจิตของผู้หญิงมุสลิมหลังการหย่าร้าง โดยรูปแบบการหย่าร้างในศาสนาอิสลามและผลกระทบต่อสุขภาพจิตของผู้หญิงมุสลิม ภายหลังจากการหย่าร้างในจังหวัดปัตตานีเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

- การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สนใจศึกษาในประเด็น 1) การหย่าร้างในศาสนาอิสลามเป็นอย่างไร
2) สุขภาวะทางจิตของผู้หญิงมุสลิมหลังสิ้นสุดชีวิตคู่เป็นอย่างไร

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาเฉพาะสตรีมุสลิมที่มีสถานภาพสมรสหย่าและแยก ที่จดทะเบียนหย่าและไม่ได้จดทะเบียนหย่า แต่แยกกันอยู่อย่างถาวรและอาศัยอยู่ในจังหวัดปัตตานี

นิยามศัพท์เฉพาะ

การหย่าร้างตามหลักศาสนาอิสลาม หมายถึง การสิ้นสุดของชีวิตคู่โดยผ่านขั้นตอนตามหลักศาสนาอิสลาม

อิดตะฮฺ คือ ระยะเวลาที่ฝ่ายหญิงต้องรอคอยและไม่สามารถแต่งงานใหม่หลังจากสามีเสียชีวิตหรือมีการหย่าร้างเพื่อจะารู้ถึงความบริสุทธิ์ของครรภ์ฝ่ายหญิงและการปฏิบัติศาสนกิจ การกักตุน ซึ่งจะทำให้ฝ่ายหญิงสามารถสมรสใหม่ได้ โดยวิหยาบัญญัติของการบัญญัติให้มีช่วงอิดตะฮฺ คือ

1. เพื่อความมั่นใจว่ามดลูกสะอาดปราศจากการตั้งครรภ์ เพื่อไม่ให้เชื้อสายปะปนกัน
2. เปิดโอกาสให้ผู้หย่าได้กลับคืนดีกันเมื่อเกิดความสำนึกถึงกัน ในกรณีที่เป็นการหย่าที่มีโอกาสคืนดีกัน
3. ให้ความสำคัญกับเรื่องการแต่งงาน ซึ่งการแต่งงานจะไม่สมบูรณ์ เพราะมีเงื่อนไขของระยะเวลาและการแต่งงานจะไม่ถูกยกเลิก นอกจากต้องรอคอยและใช้เวลา
4. ให้เกียรติกับชีวิตคู่สามีภรรยา ซึ่งฝ่ายหญิงจะไม่ถูกย้ายไปอยู่กับคนอื่นเว้นแต่จะต้องรอให้ช่วงเวลาหนึ่งผ่านไป
5. รักษาสิทธิของการตั้งครรภ์ หากการหย่าเกิดขึ้นขณะที่ฝ่ายหญิงกำลังตั้งครรภ์

ประเภทของอิดตะฮฺ ตามสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี (2552, 27-28) กำหนดไว้สองประเภท 1.สามีเสียชีวิต ช่วงเวลา อิดตะฮฺ สำหรับสามีเสียชีวิตมีสองลักษณะ คือ

1.1 สามีเสียชีวิตในขณะที่ภรรยาของตนตั้งครรภ์ สำหรับกรณีนี้ช่วงอิดตะฮฺ คือ ช่วงเวลาหลังจากคลอดบุตรแล้ว

1.2 ภรรยาไม่ได้ตั้งครรภ์ในขณะที่สามีเสียชีวิต ช่วงอิดตะฮฺ คือ ระยะเวลา 4 เดือนกับอีก 10 วัน ซึ่งเป็นระยะเวลาตามบทบัญญัติศาสนาอิสลามที่กำหนดขึ้น

2. สามียังมีชีวิต ช่วงเวลา อิดตะฮฺ คือ

2.1 ถ้าหากผู้หญิงตั้งครรภ์ ช่วงอิดตะฮฺ คือ เมื่อคลอดบุตรแล้ว

2.2 ถ้าหากผู้หญิงไม่ตั้งครรภ์และยังอยู่ในวัยที่มีประจำเดือนเป็นปกติ ช่วงอิดตะฮฺ คือ ระยะเวลาหลังจากการมีประจำเดือนสามารถรอบ

2.3 ถ้าหากสตรีนั้นไม่มีประจำเดือนแล้ว ช่วงอิดตะฮฺ คือ ระยะเวลาสามเดือน

ที่พักอาศัยของฝ่ายหญิงในช่วงเวลาแห่งการรอคอยของฝ่ายหญิงก่อนการหย่าร้าง (อิดตะฮฺ)

1. หญิงที่สามีตายจำเป็นต้องพักอาศัยในช่วงอิดตะฮฺที่บ้านที่เคยอยู่กับสามีมาก่อน หากต้องการจะย้ายที่อยู่อันเนื่องจากเกรงกลัวหรือถูกขับไล่หรือด้วยสิทธิของการเป็นภรรยา ฝ่ายหญิงสามารถย้ายได้ตามที่ความต้องการ และอนุญาตให้ออกจากบ้านได้หากมีความจำเป็น และระยะเวลาของการรอการหย่าจะสิ้นสุดลงเมื่อครบกำหนดไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ตาม

2. หญิงที่อยู่ช่วงอิดตะฮฺจากการหย่าที่มีสิทธิ์คืนดีได้ ต้องพักที่บ้านของสามี และจะต้องได้รับค่าเลี้ยงดูและที่พักอาศัย เพราะยังมีสภาพเป็นภรรยาอยู่ และไม่อนุญาตให้ขับไล่ออกจากบ้านของสามี เว้นแต่ฝ่ายหญิงได้ประพฤตินิสัยที่หยาบโลนอย่างชัดแจ้ง จากคำพูด หรือการกระทำ ที่จะสร้างความเสียหายให้กับสมาชิกในครอบครัว

3. หญิงที่มีช่วงอิดตะฮฺ จากการหย่าขาด (บาอีน) จะต้องได้รับค่าเลี้ยงดู หากกำลังตั้งครรภ์จนกว่าจะคลอดทารกที่อยู่ในครรภ์ หากฝ่ายหญิงไม่ได้ตั้งครรภ์ก็ไม่มีสิทธิ์

ที่จะได้รับค่าเลี้ยงดูและที่พักอาศัย ฝ่ายหญิงที่มีช่วงอดตะสุจากการหย่าขาดหรือยกเลิก การแต่งงานต้องพักอาศัยในช่วงอดตะสุที่บ้านของญาติพี่น้องของฝ่ายหญิงเอง

สิทธิที่พึงได้รับในช่วงอดตะสุหรือหลังการหย่าร้าง หมายถึง การที่สามีจะต้องดูแล สตรีหลังการหย่าตามกฎหมายอิสลาม ซึ่งประกอบด้วย ค่าอุปการะเลี้ยงดู (มุตอะฮฺ) (หากภรรยาตั้งครรภ์) ที่อยู่อาศัย และค่าอุปการะเลี้ยงดูบุตร

มุตอะฮฺ หมายถึง ทรัพย์สินที่สามีมีหน้าที่ชำระให้แก่ภรรยาที่ขาดจากสมรสในขณะที่ มีชีวิตโดยการหย่า

กฎหมายอิสลาม หรือ ชะรีอะฮฺอิสลาม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์อัลลอฮฺ ทรงบัญญัติไว้สำหรับมวลมุสลิมในเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ไม่ว่าจะข้อบัญญัตินั้นมาจากอัลกุรอาน หรือจากซุนนะฮฺ (หมายถึง วิธีหรือกฎเกณฑ์ศาสนาที่วางอยู่บนหลักการ สิ่งใดควรทำ หรือ ไม่ควรทำ หรือถ้าไม่กระทำจะไม่มีโทษ หรือข้อตำหนิใดๆ) ของท่านศาสดามุฮัมมัด ชะรีอะฮฺยังครอบคลุมบทบัญญัติต่างๆ ของอัลลอฮฺที่เกี่ยวกับการปฏิบัติของมนุษย์ ซึ่งมี ลักษณะเป็นการสั่งให้กระทำและสั่งไม่ให้กระทำ การสนับสนุนให้กระทำ รวมถึงการอนุมัติ และไม่อนุมัติให้ประพฤติปฏิบัติ

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยเก็บข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลจำนวน 20 คน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลมีเกณฑ์ดังนี้เป็นสตรีมุสลิม ที่สิ้นสุดชีวิตคู่ กำลังอยู่ในวัยเจริญพันธุ์ (อายุ 15-49 ปี) มีระดับการศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษา เป็นต้นไป และสูงสุดคือระดับปริญญาตรี ประกอบอาชีพรับจ้าง ลูกจ้างประจำ และ เกษตรกร แต่ก็มีผู้ให้ข้อมูลบางคนยังไม่มียานประจำ ทั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลทุกคนเป็นผู้ที่สิ้นสุด ชีวิตคู่และอาศัยในจังหวัดปัตตานี ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ระดับเชิงลึก และเก็บข้อมูลโดยใช้ วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) สังเกตพฤติกรรม การอยู่อาศัย และการดำเนินชีวิตประจำวัน และสัมภาษณ์ (Interview) ซึ่งผู้วิจัยเข้าไป สังเกตการณ์และเก็บข้อมูลในพื้นที่นานเป็นระยะเวลาประมาณ 2 ปี เพื่อซักถามประเด็น ที่นอกเหนือจากคำถามแบบเป็นทางการ เพื่อให้ได้ข้อมูลระดับลึก หลังจากได้ข้อมูล

ครบถ้วนแล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้นำบันทึกไว้อย่างละเอียดนั้นมาจัดหมวดหมู่ของข้อมูล โดยนำมาจัดระบบและตรวจสอบความถูกต้อง และจัดข้อมูลตามลำดับเหตุการณ์และเรียบเรียงเนื้อหาสาระให้เป็นระบบ และนำข้อมูลมาตรวจสอบจนสามารถอธิบายได้และรายงานผล

พลการศึกษา

การหย่าร้างในหลักศาสนาอิสลาม

การมีครอบครัวและการรักษาชีวิตครอบครัวให้ยาวนานเป็นความปรารถนาสำหรับคู่สมรสทั้งคู่ แต่หากเมื่อคู่สมรสไม่สามารถจะประคับประคองชีวิตคู่ให้ยืนยาวต่อไปได้ การหย่าร้างจึงเกิดขึ้นเพื่อยุติชีวิตสมรส อย่างไรก็ตาม ถึงแม้หลักบัญญัติในศาสนาอิสลามจะไม่สนับสนุนให้มีการหย่าร้าง แต่ก็อนุญาตเพื่อเปิดทางให้แก่การสมรสที่ล้มเหลว ซึ่งไม่มีทางที่จะพัฒนาให้ดีขึ้นได้อีกในสามีภรรยาที่ต้องอยู่ในความทุกข์ทรมานและทนอยู่กับความเสียหายทางอารมณ์ ร่างกาย และการเงิน แต่ท้ายที่สุดแล้วหลักศาสนาอิสลามสนับสนุนให้มีการกลับมาคืนดีกันระหว่างคู่ครอง และสมาชิกในครอบครัวและเพื่อนของทั้งสองฝ่าย มีหน้าที่รับผิดชอบในการช่วยเหลือในการกลับมาคืนดีกันอย่างสุดความสามารถ แต่เมื่อไม่มีทางจะอยู่ด้วยกันได้อีกอย่างแน่นอน ท้ายที่สุดจึงค่อยมีการหย่าร้าง โดยศาสนาอิสลามมีบทบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องการหย่าร้าง และภายหลังการหย่าร้างแล้วนั้นยังต้องมีระยะเวลาในการรอคอยสำหรับผู้หญิงที่เรียกว่า “ช่วงอิดตะฮฺ” เพื่อพิจารณาตัดสินใจในเรื่องชีวิตคู่และการดูแลบุตร สามีภรรยาที่หย่าร้างกันส่วนใหญ่จะกลับมาคืนดีกันในระหว่างระยะเวลาในการรอคอยนี้ แต่ถ้าทั้งสองฝ่ายต่างแสดงออกว่าไม่ต้องการจะกลับมาคืนดีกันในระยะเวลารอคอย “ช่วงอิดตะฮฺ” นั้นก็ให้ถือว่าการหย่าร้างสมบูรณ์ (จรัญ 2554: 59)

การหย่าตามกฎหมายอิสลาม หมายถึง การขาดจากการเป็นสามีภรรยาตามวิธีการที่กฎหมายได้บัญญัติไว้ ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตามและจะส่งผลกระทบต่อทั้งผู้ที่หย่าร้างและบุตร และถือเป็นการสิ้นสุดชีวิตการสมรส โดยที่ จรัญ (2554) กล่าวถึง รูปแบบการหย่าร้างว่า การหย่าร้างนั้นอาจเป็นการหย่าที่มีผลทันที หรือเป็นการหย่าที่พาดพิงอิงกับอนาคต และในบางครั้งก็เป็นการหย่าที่มีข้อแม้และเงื่อนไข ดังต่อไปนี้ **1. การหย่าที่มีผลบังคับใช้ทันที** เมื่อสามีได้กล่าวแก่ภรรยาของเขา ว่า “เธอได้หย่าแล้ว หรือ

ฉันได้หย่าเธอแล้ว” หรือกล่าวอื่น ๆ ในทำนองนี้ การกล่าวคำหย่ารูปแบบนี้ จะมีผลทันทีเนื่องจากผู้กล่าวคำหย่ามิได้พาดพิงถึงสิ่งอื่น **2. การหย่าที่พาดพิงเกี่ยวกับอนาคต** อย่างเช่น สามีได้กล่าวแก่ภรรยาของเขาว่า “เธอได้หย่าแล้ววันพรุ่งนี้ หรือ เธอได้หย่าเมื่อขึ้นเดือนใหม่” การกล่าวคำหย่าแบบนี้จะมีผลเมื่อเวลาที่มีการพาดพิงมาถึง และ **3. การหย่าที่มีข้อแม้และเงื่อนไข** คือ การกล่าวด้วยคำที่ใช้เพื่อการหย่าที่มีข้อแม้และเงื่อนไข ซึ่งมีสองประเภท คือ 1) เป้าหมายในการกล่าวคำหย่านั้น เพื่อการเตือนให้กระทำ หรือให้เลิกการกระทำ หรือให้ระวัง หรือหักห้าม หรือเน้นในการแจ้งให้ทราบหรืออื่นๆ ในทำนองนี้ อย่างเช่น สามีเป็นผู้กล่าวว่า “ถ้าหากเธอไปตลาด เธอได้หย่าขาดจากฉัน” โดยมีเป้าหมายเพื่อหักห้ามมิให้ภรรยาของตนเองไปตลาด การกล่าวคำหย่าเช่นนี้จะไม่มียผล แต่จะเป็นการสาบาน ซึ่งสามีจำเป็นต้องได้ถอนสาบาน เมื่อภรรยาละเมิดและการได้ถอนการสาบานนั้น คือ เลี้ยงอาหารหรือให้เครื่องนุ่งห่มแก่ผู้ยากจน 10 คน หรือปล่อยทาส ถ้าไม่มีความสามารถ ก็ให้ถือศีลอด เป็นเวลา 3 วัน และ 2) หากการกล่าวคำหย่านั้นมีเป้าหมายเพื่อการหย่าจริง เมื่อมีข้อแม้หรือเงื่อนไขที่อ้างถึงเกิดขึ้นอย่างเช่น สามีเป็นผู้กล่าวว่า “ถ้าหากเธอยกทรัพย์สินจำนวนเท่านั้นให้ฉัน เธอก็ได้หย่า” การหย่าเช่นนี้ จะมีผลบังคับใช้เมื่อข้อแม้หรือเงื่อนไขที่อ้างถึงเกิดขึ้น (จรัญ 2554: 52-56) นอกจากนี้คุณสมบัติของการหย่าที่มีผลบังคับใช้กับผู้กล่าวคำหย่า ดังนี้ **1. ต้องเป็นผู้บรรลุนิติภาวะ 2. ต้องเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ และ 3. ต้องเป็นผู้ตัดสินใจด้วยตนเองได้** และสำหรับการหย่าที่ไม่มีผล (การหย่าที่เป็นโมฆะ) ได้แก่ **1. ถูกบังคับ 2. เสพสิ่งมีนเมาโดยเจ้าตัวไม่รู้ว่าตัวเองพูดอะไร 3. มีอาการโกรธและไม่สามารถควบคุมตัวเองได้ 4. เป็นผู้วิกลจริต 5. กำลังนอนหลับ 6. พลังปาก และ 7. มีอาการหลงลืมหรือบ้า**

สำหรับรูปแบบการหย่าที่มีสิทธิคืนดีและการหย่าขาด คือ

1) การหย่าที่มีสิทธิคืนดี คือ การที่สามีได้หย่าภรรยาของตนเองที่ได้มีเพศสัมพันธ์แล้ว หย่าหนึ่งครั้ง สามียังมีสิทธิที่จะกลับคืนดีกับภรรยาได้ ระหว่างที่ภรรยาอยู่ในช่วงอิดตะสุ (ช่วงระยะเวลาแห่งการรอคอย ที่จะกลับมาคืนดีกับสามีคนเดิม) ถ้าหากสามีคืนดีกับภรรยาแล้ว หลังจากนั้นได้หย่าอีกเป็นครั้งที่สอง สามีก็ยังมีสิทธิที่จะกลับคืนดีกับภรรยาอีกตราบใดที่ภร่ายังอยู่ในช่วงระยะแห่งการรอคอยที่จะกลับมาคืนดีกับสามีคนเดิม (อิดตะสุ) และผู้หญิงที่ถูกหย่าในสองกรณีดังกล่าว ถ้ายังอยู่ในช่วงอิดตะสุ ก็ยังถือว่า

ยังเป็นภรรยาของสามีคนนี้อยู่ และยังมีสิทธิ์ได้รับมรดกซึ่งกันและกัน สามียังคงต้องรับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายเลี้ยงดู และที่พักอาศัย ในกรณีผู้หญิงที่ถูกหย่าที่มีสิทธิ์คืนดี กล่าวคือ ผู้หญิงที่ถูกหย่า หนึ่งครั้งหรือสองครั้งหลังจากที่ได้มีเพศสัมพันธ์แล้ว หรือได้เข้าหอ กันอีกครั้ง จำเป็นต้องพักอาศัยและใช้ชีวิตในช่วงอิดตะฮุที่บ้านของสามี เพื่อว่าอาจจะกลับคืนดีกันได้อีก และส่งเสริมให้มีการแต่งงานแต่งงานเพื่อดึงดูดให้สามีเปลี่ยนใจกลับมาคืนดีอีกครั้ง และห้ามมิให้สามีไล่ออกจากบ้านจนกว่าฝ่ายหญิงจะพ้นช่วงอิดตะฮุ

2) **การหย่าขาด** คือ การหย่าที่ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาสิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ 2.1 **การหย่าขาดเล็ก** คือ การหย่าที่ไม่ถึง 3 ครั้ง เมื่อสามีได้หย่าภรรยาของตนเองแล้ว ดังที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ หย่า 1 ครั้ง แล้วช่วงเวลาอิดตะฮุได้สิ้นสุดลง ขณะที่สามียังไม่ได้คืนดีกับภรรยา การหย่ากรณีนี้เรียกว่า “การหย่าขาดเล็ก” และสิทธิ์ของสามีเหมือนกับชายอื่นทั่วไป เขามีสิทธิ์ที่จะแต่งงานกับผู้หญิงคนใหม่ ด้วยสัญญาและสินสอดใหม่ แม้ว่าผู้หญิงคนนั้นจะยังไม่ได้แต่งงานกับชายอื่นก็ตาม และเช่นเดียวกัน ถ้าสามีได้หย่าจากภรรยาเดิมเป็นครั้งที่ 2 และไม่ได้กลับคืนดีในช่วงอิดตะฮุ ก็สามารถหย่าขาดจากกันได้ และอาจจะยังมีสิทธิ์ที่จะแต่งงานกันได้ อีก ด้วยสัญญาและสินสอดใหม่ ถึงแม้ว่าฝ่ายผู้หญิงจะยังไม่ได้แต่งงานกับชายอื่นก็ตาม 2.2 **การหย่าขาดใหญ่** คือ การหย่าที่ครบสามครั้ง เมื่อสามีได้หย่าภรรยาของตนเองเป็นครั้งที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจะสิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ และฝ่ายหญิงจะไม่ใช่ที่ต้องการแก่ฝ่ายชายจนกว่าฝ่ายหญิงจะได้แต่งงานกับชายอื่นที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนา โดยมีความตั้งใจที่ใช้ชีวิตคู่กับชายคนใหม่จนที่สามีภรรยาตลอดไป รวมถึงมีการเข้าหอและมีเพศสัมพันธ์กับสามีใหม่ หลังจากที่ได้พ้นช่วงอิดตะฮุ และหากสามีคนที่ 2 ได้หย่าขาดจากฝ่ายหญิงแล้ว และฝ่ายหญิงได้พ้นจากช่วงอิดตะฮุ ฝ่ายหญิงสามารถกลับไปแต่งงานกับสามีคนแรกได้อีกครั้ง ด้วยสัญญาแต่งงานและสินสอดใหม่ เหมือนกับชายอื่นทั่วไป ภรรยาที่ถูกหย่าสามครั้งให้ใช้ชีวิตในช่วงอิดตะฮุที่บ้านของญาติพี่น้องของตนเอง เนื่องจากผู้หญิงคนนั้นไม่ใช่ที่ต้องการสำหรับสามีแล้ว และสามีไม่ต้องรับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายเลี้ยงดูและที่พักอาศัย และไม่อนุญาตให้ฝ่ายหญิงออกจากบ้านญาติพี่น้องของฝ่ายหญิง นอกจากมีความจำเป็น (ครุซิด 2540)

ในหลักการศาสนาอิสลาม การหย่าอาจเกิดขึ้นด้วยการใช้ถ้อยคำ โดย “ถ้อยคำที่ใช้ในการหย่า” จำแนกประเภทการหย่าเกี่ยวกับถ้อยคำได้ 2 ประเภท คือ 1. *การหย่าด้วยถ้อยคำที่ชัดเจน* เป็นการหย่าด้วยถ้อยคำที่มีได้ให้หมายความเป็นอย่างอื่นนอกจากการหย่า อย่างเช่น “ฉันได้หย่าเธอแล้ว” หรือ “เธอได้หย่าแล้ว” หรือ “เธอถูกหย่าแล้ว” หรือ “สำหรับฉันได้หย่าแล้ว” หรือถ้อยคำอื่นๆ ในทำนองเดียวกันนี้ และ 2. *การหย่าด้วยถ้อยคำที่เป็นนัย* เป็นการหย่าด้วยถ้อยคำที่อาจจะหมายถึง การหย่าและอย่างอื่นด้วย เช่น กล่าวว่ “เธอได้ขาดจากฉันแล้ว” หรือ “เธอจงไปอยู่กับญาติพี่น้องของเธอเถิด” หรือถ้อยคำอื่นๆ ในทำนองเดียวกันนี้ ซึ่งการหย่าจะมีผลบังคับใช้ทันที ถ้าใช้ถ้อยคำที่ชัดเจน อันเนื่องจากถ้อยคำที่ใช้ นั้นมีความหมายที่เด่นชัด แต่การหย่าด้วยถ้อยคำที่เป็นนัยนั้น จะไม่มีผลบังคับใช้ นอกจากต้องมีเจตนาและตั้งใจที่จะหย่าพร้อมกับกล่าวคำหย่า ทั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า การหย่าจะมีผลทั้งกับผู้ที่จริงจังและล้อเล่น ทั้งวาระสามประการ เช่น การแต่งงาน การหย่าร้าง และการกลับมาคืนดีกัน (มุหัมมัด อิบรอฮีม อัด-ตุวัยญีรีย ม.ป.ป.)

วิธีการหย่า

การหย่าแบ่งออกได้เป็น 3 ประการ (มุไนร์ 2551:131) คือ 1. *การหย่าแบบคืนดีได้ (หรือจญูอ)* คือถ้าหากว่าการหย่าและคืนดีกันขณะยังคงอยู่ในระยะอดตะฮุ (ช่วงเวลาภายหลังการหย่าและการขาดกัน) ซึ่งในระยะนี้สามีและภรรยาสามารถคืนดีกันได้ โดยไม่ต้องทำการแต่งงานใหม่และไม่ต้องจ่ายมะฮัร (ของหมั้น) ใหม่ 2. *การหย่าที่เรียกว่า “บาอินเล็ก”* คือ การหย่าที่พ้นกำหนดช่วงอดตะฮุแล้ว ถ้าหากว่าสามีภรรยาต้องการที่จะคืนดีกันก็จำเป็นจะต้องทำวิธีการแต่งงานใหม่ (นิกาฮ์ใหม่) และจะต้องจ่ายสินสอดใหม่ (มะฮัรใหม่) ในเมื่อการหย่านั้นไม่ใช่การหย่าครั้งที่ 3 และ 3. *การหย่าที่เรียกว่า “บาอินใหญ่”* คือ การหย่าที่ครบ 3 ครั้งแล้ว ถ้าหากว่าสามีภรรยาต้องการที่จะคืนดีกัน ก็จำเป็นที่ภรรยาจะต้องไปแต่งงานกับบุคคลอื่นและอยู่กินกันจนที่สามีภรรยาเสียก่อน ถ้าได้หย่ากับสามีคนใหม่แล้ว ก็มีสิทธิ์ที่จะแต่งงานกับสามีคนแรกได้อีกครั้ง

ข้อปฏิบัติก่อนและหลังการหย่า

การหย่าเป็นวิธีสุดท้ายที่จะใช้ในการแก้ปัญหาความไม่เข้าใจในชีวิตคู่หรือในการครองเรือน ดังนั้นก่อนที่จะใช้มาตรการดังกล่าว หลักการในศาสนาอิสลามได้เสนอแนวทาง

ที่ทั้งสองฝ่ายควรปฏิบัติดังนี้ คือ เมื่อเกิดความไม่เข้าใจขึ้นระหว่างสามีภรรยาให้ทั้งสองคำนึงถึงความดีงามของแต่ละฝ่ายก่อน ทั้งนี้คู่สมรสจะต้องพยายามหาทางแก้ไขข้อขัดแย้งหรือหาทางแก้ปัญหที่เกิดขึ้นระหว่างกัน และหากการตกลงแก้ไขไม่ประสบผลสำเร็จก็จะต้องตั้งตัวแทนมาจาก 2 ฝ่าย ประกอบด้วย ญาติทางฝ่ายสามีและญาติทางฝ่ายภรรยา เพื่อประนีประนอมหรือหาทางแก้ปัญห อย่างไรก็ตาม ถ้าหากความพยายามดังกล่าวประสบความล้มเหลว ในหลักการของศาสนาอิสลามจึงยอมให้มีการหย่าขาดจากกัน และเมื่อตัดสินใจหย่าแล้ว หลักการของศาสนาอิสลามได้กำหนดให้ฝ่ายสามีปฏิบัติดังนี้ ให้ฝ่ายหญิงอาศัยอยู่ในบ้านตลอดจนให้การเลี้ยงดูในช่วงระยะหนึ่ง คือ ช่วงฮิดดะฮฺซึ่งปกติแล้วประมาณ 3-12 เดือน หลังจากการหย่าฝ่ายหญิงจะสมรสใหม่ได้ก็ต่อเมื่อพ้นระยะฮิดดะฮฺ และให้สามีจ่ายค่ามุดอะฮฺให้แก่ภรรยา (อิสมาแอ 2547:46)

อย่างไรก็ตาม สำหรับสาเหตุการหย่าร้าง อาจเกิดจากสาเหตุด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การใช้จ่ายฟุ่มเฟือย รายได้ไม่พอกับรายจ่าย ชอบทำลายหรือผลาญทรัพย์สิน หลีกเลียงความรับผิดชอบเกี่ยวกับหนี้สินและไม่คิดทำมาหากิน หรือจากสาเหตุด้านความประพฤติ ได้แก่ การไม่รับฟังความคิดเห็น มักจะแสดงความก้าวร้าวหยาบคาย ไม่ให้เกียรติพุดดูหมิ่นเหยียดหยาม พุดล่วงเกินผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิงและทำร้ายร่างกายฝ่ายหญิง หรือสาเหตุด้านสุขภาพอนามัย ติดสุราหรือติดยาเสพติด เจ็บป่วยเรื้อรัง มีโรคประจำตัวและไม่รักษาความสะอาด มีปัญหาเรื่องเพศสัมพันธ์ เช่น การไม่ยอมร่วมหลับนอนด้วย ความจำเจในบทบาทและพฤติกรรมทางเพศ ความเบี่ยงเบนทางเพศ เป็นต้น หรือสาเหตุด้านอารมณ์และจิตใจ เป็นคนเจ้าอารมณ์เอาแต่ใจตนเองและเป็นคนจิตใจโหดร้ายทารุณ สาเหตุด้านอาชีพ เช่น สามีมีอาชีพที่ต้องทำงานที่อื่นและต้องจากภรรยาเสมอๆ และเป็นระยะเวลานานๆ หรือเวลาในการทำงานไม่ตรงกัน หรือการมีรายได้ที่มั่นคงของสตรี และการที่สามีมีรายได้เพียงคนเดียว หรือสาเหตุด้านการศึกษา เช่น การมีระดับการศึกษาแตกต่างกันมากทำให้ทัศนคติต่างกันมากด้วย สามีมีการศึกษาต่ำกว่าภรรยาทำให้รู้สึกเป็นปมด้อยและหากมีการศึกษาระดับเดียวกันก็ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน นอกจากนี้พบว่า การหย่าร้างที่เกิดขึ้นมีเพียงส่วนน้อยที่มีสาเหตุด้านอายุ เช่น อายุแตกต่างกันมากจนทำให้มีความคิดเห็นไม่ตรงกัน หรือการแต่งงานตั้งแต่อายุน้อยยังน้อยทำให้ขาดความอดทนอดกลั้น นอกจากนี้ พบว่า การหย่าร้างอาจเกิดจากสาเหตุด้านผู้ร่วมอาศัย เช่น ทะเลาะวิวาทหรือมีความเห็นขัดแย้งกับบิดามารดาและญาติพี่น้อง

ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือถูกเหยียดหยามบิดามารดาหรือญาติพี่น้องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือเป็นขี้กับผู้ที่อาศัยอยู่ด้วย และสาเหตุด้านสังคม จัดเป็นสาเหตุการหย่าร้างที่ทำให้เกิดการหย่าร้างสูงสุด โดยส่วนมากเกิดจากการที่สามีชอบดื่มสุรากับเพื่อนประจำ ชอบเที่ยวกลางคืน ไม่เอาใจใส่ดูแลครอบครัวและหมกมุ่นอยู่กับการพนัน และสอดคล้องกับการศึกษาของสุภร (2536) และการศึกษาของศิริรัตน์ (2545) และการศึกษาของชยาภรณ์ (2552) พบว่า ปัจจัยข้างต้นเป็นสาเหตุที่ทำให้ชีวิตคู่ของคุณสมรสต้องยุติลง

อย่างไรก็ตาม การหย่าร้างที่เกิดขึ้น แม้ว่าจะเป็นการออกสำหรับการยุติความขัดแย้งของชีวิตคู่ ที่คู่สมรสไม่สามารถจะใช้ชีวิตร่วมต่อไปได้อีก แต่ทว่าอีกมุมหนึ่งการหย่าร้างมักมีผลกระทบต่อคู่หย่าร้างและครอบครัวในด้านต่างๆ ตามมาเช่นกัน ด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ โดยเฉพาะผลกระทบต่อทางด้านจิตใจ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากจิตใจที่อ่อนแออาจจะส่งผลกระทบต่อด้านอื่นๆ ตามมา ดังคำกล่าวที่ว่า “ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว” โดยเฉพาะจิตใจที่เปราะบางของเพศหญิง ซึ่งเป็นเพศที่อยู่ท่ามกลางความคาดหวังทางสังคมและครอบครัว และด้วยการแบกรับภาระอันหนักหน่วงในการดูแลคนอื่น ดูแลสมาชิกที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ และดูแลสมาชิกที่เจ็บป่วย ในฐานะผู้หญิงที่ต้องแบกรับความรับผิดชอบดังกล่าวอาจจะส่งผลกระทบต่อความแปรปรวนทางอารมณ์ และจิตใจของผู้หญิงอย่างมาก ดังนั้นการหย่าร้างที่เกิดขึ้นอาจจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพทางจิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สุขภาพทางจิตของผู้หญิงมุสลิมหลังการหย่าร้าง

จากหลักการของการหย่าร้างในศาสนาอิสลามข้างต้น เมื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล (ผู้หญิงหม้ายมุสลิม) จำนวน 20 คน ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดปัตตานี พบว่า ค่าอุปการะเลี้ยงดูในช่วงเวลารอคอยการหย่า (อิตตะฮฺ) ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ (18 คน) ไม่ได้รับอุปการะเลี้ยงดูจากสามี อีกทั้งสตรีทุกรายที่สิ้นสุดชีวิตคู่กับสามีนั้น ก็ไม่ได้อยู่ในช่วงเวลาแห่งการตั้งครรภ์ และกลับไปอาศัยอยู่ที่บ้านพ่อแม่ของตนเอง แต่ในด้านค่าอุปการะเลี้ยงดูบุตร ปรากฏว่าหลังการหย่าร้างทุกราย บุตรจะอยู่กับฝ่ายมารดาและเมื่อได้หย่าร้างกันแล้วสามีส่วนใหญ่ไม่ได้จ่ายค่าอุปการะเลี้ยงดูลูกในช่วงอิตตะฮฺ ทำให้ฝ่ายหญิงต้องเลี้ยงบุตรด้วยตนเอง และยังมีบางส่วนที่สามีส่งเสียค่าอุปการะเลี้ยงดูบุตร แต่ก็ไม่ได้ให้ทุกเดือน

จึงทำให้ฝ่ายหญิงต้องจ่ายค่าเลี้ยงดูบุตรตามลำพัง ด้านที่พักอาศัย ทั้งในช่วงอิดตะฮฺ และ หลังการหย่าร้าง ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ก็ไม่ได้รับการจัดการที่อยู่อาศัยจากสามี ทำให้ตนเอง ต้องกลับไปอยู่บ้านบิดามารดาของตนเอง และบางส่วนต้องเช่าบ้านและต้องออกไปทำงาน เพียงลำพัง เพราะต้องเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ยิ่งไปกว่านั้น หลังการหย่าร้างผู้ให้ข้อมูล ทุกรายไม่ได้รับทรัพย์สินที่สามีมีหน้าที่ชำระให้แก่ภรรยาที่ขาดจากสมรสในขณะที่มีชีวิต โดยการหย่า (ค่ามุตอะฮฺ) ทั้งนี้ตั้งแต่ก่อนหย่าขาดจากกันสามีก็เป็นคนที่ไม่รับผิดชอบ ค่าอุปการะเลี้ยงดูอยู่แล้ว

ผลจากการสัมภาษณ์เบื้องต้น พบว่ายังคงมีประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือ ภายหลังจากการหย่าร้างของผู้หญิงมุสลิมเหล่านี้มีสุขภาวะทางจิตเป็นอย่างไรกล่าวคือ จาก จำนวนผู้ให้ข้อมูล (ผู้หญิงหม้ายที่นับถือศาสนาอิสลามอาศัยอยู่ในจังหวัดปัตตานี 20 คน) รายงานว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนหนึ่งให้ข้อมูลว่า ภายหลังจากการหย่าร้าง มักมีปัญหากระทบ กระทบจิตใจ จากการถูกชู้ชบิบบิในแง่ร้ายต่างๆ โดยผู้ให้ข้อมูล 3 ใน 20 คน ตั้งคำถาม ว่า **ทำไมเรื่องนี้จึงเกิดแก่พวกตนที่เป็นฝ่ายหญิง** เสียงชู้ชบิบบิินทาดังกล่าวทำให้มี ความรู้สึกว่าคุณเป็นคนไม่ดี ถูกทอดทิ้ง จนบางครั้งไม่สามารถทนต่อความอับอายได้ถึงกับ คิดสั้น กลายเป็นคนเก็บตัว หรือเป็นโรคประสาทไป นอกจากนี้พบว่า มีผู้ให้ข้อมูลจำนวน หนึ่งที่สามีเป็นฝ่ายหารายได้เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวก่อนหน้าสิ้นชีวิตคู่ กล่าวว่ ภายหลังจากการหย่าร้างก็ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงตัวเอง บางครั้งรายได้ก็ไม่เพียงพอ รู้สึกลำบาก มาก ทั้งนี้ยังพบปัญหาเรื่องการปรับตัวในเรื่องเพศสัมพันธ์ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่ง ที่คู่หย่าร้างต้องเผชิญ แต่ตนเองก็หาสิ่งชดเชยหรือทางออกที่คิดว่าน่าจะเหมาะสม นั่นคือ การเล่นกีฬา ดนตรีและสันทนาการอื่นๆ และพวกเขาให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ในกรณี ที่ไม่สามารถปรับตัวได้ อาจจะมีความสัมพันธ์ทางเพศอย่างผิดทำนองคลองธรรม ทำให้ เสื่อมเสียชื่อเสียงมากขึ้น นอกจากนี้ภายหลังจากการหย่าร้างมักพบว่า คู่หย่าร้างต้องปรับตัว และเปลี่ยนนิสัยบางอย่างให้เหมาะสมกับสภาพการหย่าร้าง เช่น อาจจะมีคู่อคิดในการ ตัดสินใจ ก็ต้องตัดสินใจด้วยตัวเอง หรือการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ต้องพยายามปรับและ ช่วยเหลือตัวเองมากขึ้น รวมถึงสถานภาพและบทบาททางสังคมเปลี่ยนไป เช่น ฝ่ายภรรยา ต้องกลับไปใช้นามสกุลเดิมของตน แต่ก็มีคู่หย่าร้างบางคู่เมื่อหย่าแล้วฝ่ายหญิงทำความ ตกลงกับฝ่ายชายขอใช้นามสกุลของอดีตสามีต่อไป เพื่อป้องกันการกระทบกระเทือน กับชื่อเสียงทางด้านสังคมของตน นอกจากนี้ในด้านความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องก็อาจ

ไม่เหมือนเดิม และส่วนใหญ่พบว่า ภายหลังจากหย่าร้าง สภาพจิตใจของพวกเขาไม่ปกติ กล่าวคือ มีความรู้สึกขมขื่น ทุกข์ทรมาน และท้อแท้ใจ บางครั้งรู้สึกหมดหวังในชีวิต มองเห็นชีวิตการแต่งงานเป็นเรื่องไม่น่าเกี่ยวข้อง ไม่สนใจจะหาความก้าวหน้าให้แก่ชีวิต เพราะคิดว่าไม่รู้จะทำไปเพราะอะไร หรือเพื่อใคร ทำให้กลายเป็นคนอ่อนแอและขาดความมั่นใจในตัวเอง รู้สึกว่าตนเองหมดคุณค่า ล้มเหลว ไม่มีใครมารักและต้องการตน จึงอาจกลายเป็นคนหลบหนีจากสังคม วิดกกังวล ไร้ความสามารถ สอดคล้องกับการศึกษาของ ณัฐนารี (2544: 3-4) รวบรวมคำอธิบายของนักวิชาการต่างๆ เกี่ยวกับผลกระทบของการหย่าร้างที่อาจเกิดขึ้นกับผู้หย่าร้าง ดังนี้ ผู้ที่หย่าร้างมักเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ทั้งด้านสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตสูงกว่าผู้ที่สมรสหรือเป็นโสด การหย่าร้างนำมาซึ่งความเศร้าและบาดแผลภายในใจของผู้หย่าร้าง ทำให้ผู้หย่าร้างต้องเผชิญกับความรู้สึกโดดเดี่ยว ไม่มีความสุข มีความเครียด ซึ่งทำให้มีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนและก่อให้เกิดความผิดปกติทางจิตได้ ยิ่งไปกว่านั้น กรณีที่มีบุตร คู่หย่าร้างอาจมีความลำบากใจที่จะอธิบายให้บุตรเข้าใจถึงสภาพการหย่าร้างได้

นอกจากนี้ผู้ให้ข้อมูล 12 ใน 20 คน ให้ข้อมูลว่า หลังการหย่าร้าง ตนเองมีฐานะทางเศรษฐกิจดีและรู้สึกว่า ตนเองมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดีขึ้น แม้ว่าบางครั้งจะเกิดความเหงาและว้าเหว่ แต่ก็มีความเป็นอิสระในการดำรงชีวิต สามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเองและมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูล 5 ใน 20 คน ให้ข้อมูลว่า ตนเองต้องทำงานหนักมากขึ้น เพื่อให้มีรายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่ต้องรับผิดชอบเพียงผู้เดียว และที่เหลืออีก 3 คน ให้ข้อมูลว่า ตอนนี้ตนเองยังไม่มีกะจิตกะใจทำอะไร ยังไม่มีงาน และยังรอความช่วยเหลือจากครอบครัวสามี สอดคล้องกับการศึกษาของ ณัฐนารี (2544) พบว่า ฝ่ายหญิงมักได้รับผลกระทบด้านเศรษฐกิจมากกว่าฝ่ายชาย และมีหญิงจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้รับการส่งเสียจากสามีเก่าและถ้าตนเองไม่สามารถทำงานได้หรือมีรายได้ไม่เพียงพอ ก็จะส่งผลให้ครอบครัวเผชิญกับความลำบาก สิ่งเหล่านี้อาจเป็นสถานการณ์บีบบังคับให้ต้องทำสิ่งผิดกฎหมายเช่น อาชญากรรม หรือโสเภณี เป็นต้น (ณัฐนารี 2544: 3-4)

แม้ว่าข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ผู้หญิงหม้ายมุสลิมจำนวนหนึ่งจะตอบว่า มีความพึงพอใจกับการหย่าร้างที่เกิดขึ้นโดยให้เหตุผลว่าทำให้มีความสุขในชีวิตมากขึ้น

มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจมากขึ้น และมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น และช่วยให้มีสุขภาพจิตที่ดีขึ้นซึ่งเป็นไปตามที่ได้คาดหวังไว้ก่อนมีการหย่าร้าง แต่ก็ยังมีความกังวลต่อผลกระทบต่อบุตร และผู้ให้ข้อมูลบางส่วนกล่าวว่า บุตรไม่ได้รับผลกระทบจากการหย่าร้าง เนื่องจากบุตรส่วนมากยังมีอายุน้อยและไม่เข้าใจเรื่องการหย่าร้าง แต่นี้ก็ไม่ได้เป็นเครื่องยืนยันว่าเมื่อเด็กเจริญเติบโตขึ้นแล้วจะไม่ได้รับผลกระทบจากการหย่าร้างตลอดไป สอดคล้องกับการศึกษาของสุกร (2536) และธัญภา (2550) เห็นสอดคล้องกันว่า ผลกระทบต่อจิตใจของบุตร ขึ้นอยู่กับการดูแลของมารดา ถ้ามารดาเป็นคนเข้มแข็งและกล้าตัดสินใจ จะทำให้ดูแลบุตรได้ดีกว่าการอยู่ร่วมกับครอบครัวที่มีแต่ความขัดแย้งกัน ในขณะที่ผลด้านลบจากการหย่าร้างจากการให้ข้อมูลบางส่วน ยังคงพบปัญหาที่มีผลต่อสภาพจิตใจ คือ การอยู่ท่ามกลางความตึงเครียดต่อปัญหาที่ต้องเผชิญ การขาดความอบอุ่นและคุณภาพชีวิตลดต่ำกว่าเดิม และถูกซุบซิบนินทาจากบุคคลรอบข้าง นอกจากนี้ ภายหลังจากการหย่าร้าง ผู้หญิงต้องมีการปรับบทบาททั้งทางด้านสังคม คือ การปรับบทบาทเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างญาติฝ่ายสามีที่ต้องห่างเหินไป รวมทั้งต้องรู้จักปรับบทบาทให้เหมาะสมกับสถานภาพหย่าร้างเมื่อพบปะผู้คน โดยเฉพาะเพศชาย ทางด้านเศรษฐกิจผู้หญิงสามารถปรับบทบาทได้ดี ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการที่พวกเขามีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจในครอบครัวค่อนข้างสูงทั้งยังสามารถทำงานต่าง ๆ ในภาคเกษตรกรรมได้ไม่แตกต่างจากชายเท่าใดนัก จึงทำให้สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและสังคมได้ดี แต่การที่ต้องทำงานหนักมากขึ้นเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวเพียงผู้เดียว ทำให้การปรับบทบาททางด้านการเลี้ยงดูบุตรเป็นไปได้ไม่ดีเท่าที่ควร โดยเฉพาะในเรื่องของเวลาที่มีให้แก่บุตรน้อยลงก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างความสัมพันธ์ของมารดากับบุตร

ในประเด็นการปรับตัวภายหลังการหย่าร้าง พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ให้ข้อมูลว่า มีการดูแลเอาใจใส่ตนเองมากขึ้นจากเดิมก่อนการหย่าร้าง สนใจดูแลสุขภาพและความงามในการปรับตัวด้านจิตใจหรืออารมณ์ กล่าวคือ มีการทำจิตใจให้ยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ รศรินทร์ และคณะ (2555) ที่พบว่ายิ่งคนเราสามารถทำใจยอมรับกับปัญหาได้ดี ยิ่งมีความสุขมาก ส่วนใหญ่ของสตรีมุสลิมที่หย่าร้าง ความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจจะอยู่ในช่วงปีแรก ต่อมาในช่วงปีที่สอง อารมณ์ความรู้สึกจะเริ่มคงที่มากขึ้น และเมื่อเข้าสู่ปีที่สามก็จะเข้าสู่สภาพปกติ มีจิตใจเข้มแข็งขึ้นเปลี่ยนแปลงจากคนอารมณ์ร้อนขาดความสุขุมรอบคอบ มาเป็นใจเย็น มีเหตุผล การศึกษานี้คล้ายคลึงกับการศึกษา

ในต่างประเทศที่พบว่า ปีแรกของการหย่าจะเป็นปีที่มีสภาพแย่มากที่สุด และจะดีขึ้นเรื่อยๆ จนเข้าสู่สภาพปกติในปีต่อๆ มา (Brooks 2008)

สำหรับประเด็นการปรับตัวด้านเศรษฐกิจ ผู้ให้ข้อมูล กล่าวว่า มีการปรับตัวในเรื่อง การประกอบอาชีพ การวางแผนทางการเงิน มีการออมเงินเพื่ออนาคตมากขึ้น มีการรับรู้ ถึงบทบาทหน้าที่หลักในการสร้างรายได้แก่ครอบครัว สามารถวางแผนการใช้จ่ายในครอบครัว และหากมีปัญหาทางการเงินสามารถแก้ไขได้ และการปรับตัวด้านสังคม มีการปรับในเรื่อง ของความคิด การมองตัวเองในเชิงบวก เพราะการดำเนินชีวิตประจำวันต้องมีการ ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในสังคม ระยะแรกส่วนใหญ่มีความคิดเชิงลบต่อปรากฏการณ์ การหย่าร้างที่เกิดขึ้น รู้สึกอับอาย แต่ได้รับกำลังใจจากบุคคลในสังคม ทำให้สามารถ ดำเนินชีวิตตามปกติได้ ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการปรับตัวของผู้หญิงภายหลังการหย่าร้าง ได้แก่ การมีบุตร บุตรมีอิทธิพลในการปรับตัวของผู้หญิงภายหลังการหย่าร้าง เนื่องจาก บุตรเป็นแรงบันดาลใจทำให้ผู้หญิงกลับมามีกำลังใจในการดำเนินชีวิตอีกครั้ง ผู้หญิงจะรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าในความรู้สึกของบุตร ประเด็นความสามารถในการปรับตัวส่วนบุคคล มีการปรับตัวเองให้ยอมรับในสถานภาพของตนเองได้มากขึ้น มีการปรับตนเองให้เข้ากับ สังคม ทำให้สังคมยอมรับในบทบาทและความเป็นตัวตนของตนเอง สอดคล้องกับการ ศึกษาของสุชาติดา (2552: 58-63) ศึกษาการปรับตัวของผู้หญิงภายหลังการหย่าร้าง ในอำเภอเมือง จังหวัดปทุม พบว่า ผู้หญิงภายหลังการหย่าร้างมีการปรับตัวด้านร่างกาย คือมีการดูแลเอาใจใส่ตนเองมากขึ้นพยายามทำจิตใจให้ยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้น แม้ว่า ระยะแรกจะอยู่ในช่วงซึมเศร้าก็ตาม และสิ่งสำคัญพยายามปรับความคิด การมองตัวเอง ในเชิงบวกเพื่อสร้างกำลังใจให้ตนเอง และบุตรเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ตนเองรู้สึกมีคุณค่า เมื่อมีความมั่นใจดังกล่าวก็กล้าที่จะเผชิญอยู่ในสังคม และสามารถทำให้สังคมยอมรับ ในบทบาทและตัวตนของตนเองได้ (สุชาติดา 2552: 58-63)

ผลการศึกษาครั้งนี้ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ในการสนับสนุนและเสริมสร้างกำลังใจให้แก่สตรีที่มีสภาพจิตใจแย่หลังสิ้นสุดชีวิตคู่ และ ไม่มีความมั่นคงทางอาชีพ ในขณะที่สตรีมุสลิมที่มีสภาพจิตใจเข้มแข็งพบว่า การสิ้นสุด ชีวิตคู่ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตและกำลังใจในการเลี้ยงดูบุตร อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนของครอบครัวทั้งของตนเองและของอดีตสามีสำหรับสตรีมุสลิม บางส่วน

ที่ได้รับการสนับสนุน แต่บางส่วนอาจจะได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวตนเองเท่านั้น และบางส่วนอาจจะไม่ได้รับการสนับสนุนจากทั้งครอบครัวตนเองและครอบครัวอดีตสามี ทั้งนี้ชีวิตภายหลังสิ้นสุดชีวิตคู่ของสตรีมุสลิมที่ให้ข้อมูลพบว่า ตนเองจำเป็นต้องมีการปรับตัวทั้งด้านจิตใจและเศรษฐกิจสังคม เพื่อครอบครัวและบุตรที่ตนเองต้องรับบทบาทเป็นหัวหน้าครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัด กล่าวคือเป็นการศึกษาสภาวะทางจิตของสตรีมุสลิมหลังสิ้นสุดชีวิตคู่โดยสัมภาษณ์สตรีมุสลิมที่สิ้นสุดชีวิตคู่ตามหลักศาสนาอิสลามจำนวน 20 คน ซึ่งข้อมูลที่ได้ไม่สามารถนำไปอ้างอิงสตรีมุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ได้ทั้งหมด

ข้อเสนอแนะในการเก็บข้อมูล

ในการศึกษาศาสตร์บางรายไม่ได้ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์และพยายามหลีกเลี่ยงการให้ข้อมูล ทำให้ผู้วิจัยต้องหาผู้ให้ข้อมูลรายใหม่ เพื่อที่จะเก็บข้อมูลให้ครบจากกลุ่มสตรีตามที่ได้กำหนด ดังนั้นก่อนการสัมภาษณ์นักวิจัยต้องเข้าไปในพื้นที่ระยะเวลาหนึ่ง จนผู้ให้ข้อมูลเกิดความวางใจและเต็มใจให้ข้อมูล และสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไปในประเด็นดังกล่าว 1) ควรมีการศึกษาเรื่องการหย่าร้างตามหลักศาสนาในครอบครัวมุสลิมที่ผู้ให้ข้อมูลเป็นเพศชาย เพื่อศึกษาสาเหตุที่ผู้ชายไม่ยอมคืนสิทธิหลังการหย่าร้างให้กับสตรีและบุตรของตนเอง และ 2) ควรมีการศึกษาถึงผลกระทบต่อจิตใจของบุตรของผู้หย่าร้างโดยตรง เพื่อหาแนวทางสร้างกำลังใจให้แก่พวกเขาต่อไป

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีหน่วยงานที่ทำหน้าที่ให้ความรู้และให้คำปรึกษาแก่ทุกคู่สมรส เพื่อสามารถทำความเข้าใจถึงการหย่าร้าง และควรให้การอบรมในเรื่องการได้รับสิทธิหลังการหย่าร้างของสตรีตลอดจนผลกระทบหลังการหย่าร้างของสตรี เพื่อนำไปใช้ประโยชน์สำหรับการเผยแพร่การให้คำแนะนำแก่สตรีที่กำลังประสบปัญหาครอบครัว ให้เข้าใจบทบาทและหน้าที่เพื่อเป็นการสนับสนุนให้ทุกคู่สมรสให้ความสำคัญในการใช้ชีวิตคู่

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. 2555. ข้อมูลประชากรจังหวัดปัตตานี. ปัตตานี: กระทรวงมหาดไทย.
- กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. 2552. รายงานผลสุขภาพจิตประจำปี 2551. นนทบุรี: กระทรวงสาธารณสุข.
- คุรุชาติ อะหมัด. 2540. ชีวิตครอบครัวในอิสลาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. มปท.
- จรัญ มะลูลีม. 2554. อิสลามกับเรื่องเพศ. สืบค้นเมื่อ 21 เมษายน 2555 จาก <http://www.piwdee.net/kab6/sanha04.htm>
- ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์. 2552. กรอบความคิดการพัฒนาชุมชนมุสลิมแบบบูรณาการ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ณัฐนารี เอมยงค์. 2544. “หญิงหม้าย: การปรับตัวเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความมั่นคง กรณีศึกษาจังหวัดกาฬสินธุ์”
- วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธัญภา พรหมรักษ์. 2550. ผู้หญิง ความรุนแรงในครอบครัว การหย่าร้างในฐานะทางเลือก. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. 2530. “ครอบครัว การหย่าร้างที่สร้างปัญหาในสังคม”. วารสารธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 1 ปีที่ 16: 76-81..
- รศรินทร์ เกรย์ อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ ปราโมทย์ ประสาทกุล และอุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์. 2555. "รายได้ หนี้สิน ความสามารถทำใจยอมรับปัญหา และความสุข". วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย 2555; 57(3): 347-356.
- พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์. 2551. จิตวิทยาครอบครัว. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มูนิร มุหะหมัด. 2551. กฎหมายอิสลามเบื้องต้น. บริษัท นัตวิดดา การพิมพ์จำกัด.
- มุฮัมมัด อิบรอฮีม อัต-ตุวัยญีรีย์ ,แปลโดย ริซัลย์ สะอะ, มุคตะศ็อร และอัล ฟิกฮิล อิสลามีย์. 2009. มุฮัมมัด บากิร อิสมาอิล, www.alukah.net 2009. พิมพ์ครั้งที่ 2. ไคโร: ดารุุลอัลมานาร ไคโร.
- ศิริรัตน์ ศิลอาภรณ์. 2545 .รูปแบบการหย่าร้าง. กรุงเทพฯ: บริษัทเท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัลพับลิเคชั่นจำกัด.

- สุชาดา บุญเปรม. 2552. "การปรับตัวของผู้หญิงภายหลังการหย่าร้างในอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม" วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการ ภาครัฐและภาคเอกชน). บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภร ลิมอารีย์. 2536. สตรีและการหย่าร้าง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัย แห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี. 2552. หลักการครอบครัวในอิสลาม. ปัตตานี: สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2551. โครงการสภาวะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2551. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- อภิชัย มงคล ทวี ตั้งเสรี พิเชฐ อุดมรัตน์ วัชนี หัตถพนม และวรวรรณ จุฑา. 2547. การพัฒนาและทดสอบดัชนีชี้วัดสุขภาพจิตคนไทยฉบับใหม่. กรุงเทพฯ: กรมสุขภาพจิต.
- อัปดุลเราะมัน เจาะอารง. 2547. "สิทธิของภริยาในการหย่าและสิทธิที่พึงได้รับตามกฎหมาย อิสลาม: กรณีศึกษาจังหวัดปัตตานี". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. วิทยาลัยอิสลามศึกษา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อิสระ ทองสามสี. 2540. "ตัวแปรเชิงสาเหตุเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจครอบครัว". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อิสมาแอ อาลี. 2547. กฎหมายครอบครัวอิสลาม. ปัตตานี: ภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- Brooks,A.C. 2008. Gross National Happiness: Why Happiness Matters for America-and How We Can Get More of It. New York: Basic Books.
- Zaidan, M.H. 1976. Islamic Family Law in the Islamic Tradition. Chicago: Kazi.